

KARL HEINZ ROTH, JAN-PETER ABRAHAM
REEMTSMA AUF DER KRIM: TABAKPRODUKTION UND ZWANGSARBEIT UNTER DEUTSCHEN
BESATZUNGSHERRSCHAFT 1941–1944. – Hamburg: Edition Nautilus, 2011. – 574 s.

Карл Гайнц Рот, Ян-Петер Абрагам
«Реємтсма» у Криму: Тютюнове виробництво й примусова праця під німецьким
окупаційним правлінням 1941–1944. – Гамбург: Наутілус, 2011. – 574 с.

Книга Карла Гайнца Рота та Яна-Петера Абрагама вийшла друком у серії «Видання Фонду соціальної історії ХХ ст.». Ідеться в ній про відомий німецький концерн, який у роки Другої світової війни був одним із головних виробників та постачальників тютюнових виробів для Третього Райху (у тому числі вермахту).

На окрему увагу заслуговує історія самого дослідження. Видання стало підсумком дванадцятирічного дослідницького проекту, котрий розпочався з аналізу інтерв'ю в'язнів-жінок концентраційного табору Равенсбрюк, які до відправки в Райх примусово працювали на кримських тютюнових плантаціях. Під час реалізації проекту було опитано майже 300 колишніх підневільних робітників, записано понад 50 інтерв'ю, опрацьовано матеріали архівів у Сімферополі, Берліні, Фрайбургу, Гамбургу, Людвігсбургу, Бремені та ін. Окрім цього, зрозуміло, що автори вивчали загальну картину окупації східних територій із, так би мовити, кримським акцентом, у методологічному плані рухаючись «згори» й «знизу», тобто від загальної історії німецького панування на півострові в 1941–1944 рр. та від окремих усних свідчень про минулі події.

Упродовж усієї окупації Крим залишався у зоні військової адміністрації. Із цього погляду для істориків дуже корисний досвід дослідження взаємодії підприємств та передусім військових господарських команд, оскільки тут взаємопроникнення інтересів приватного капіталу й державних структур було найбільшим – на відміну, скажімо, від райхскомісаріату Україна та інших цивільних утворень на окупованих нацистською Німеччиною територіях.

Загальну канву книги, постійно переплітаючись та взаємодіючи, визначають дві сюжетні лінії: діяльність концерну «Реємтсма» в роки Другої світової війни на зайнятих вермахтом східних територіях та історія Криму і його населення в умовах німецької окупації. Із мікроперспективи окремої фірми на конкретних прикладах відтворюється тогочасна буденність – швидке зростання доходів Райху та тютюнового гіганта завдяки економічній експлуатації захоплених теренів, за рахунок терору проти місцевого населення та примусу його до праці.

У першому розділі йдеться про підстави діяльності концерну «Реємтсма» на Кримському півострові, його тактичні та стратегічні цілі, а також переключення у военний період головної уваги на експорт. У другому регіон аналізується з погляду комерційної привабливості, а третій розділ стосується безпосередньо заходів «Реємтсма» у Криму та на Північному Кавказі. Окреслюються й умови для цього: війна, економічний визиск окупованих територій, політика голоду, примусу до праці, геноциду й терору, а також питання зв'язку окупації та колаборації.

Хронологічно автори виокремлюють три фази в діяльності німецького тютюнового концерну на Кримському півострові. Перша – з грудня 1941 до жовтня 1942 рр., яка характеризувалася, насамперед, використанням сировинних ресурсів захоплених областей та першими спробами налагодити виробництво цигарок. Під час другої фази (до жовтня 1943 р.) було засновано товариство з обмеженою

відповідальністю «Крим – вирощування східного тютюну» («Krim – Orienttabak-Anbau GmbH», KORAN), яке займалося організацією підприємств. Третя фаза (до травня 1944 р.) пов'язана з перебігом воєнних дій і характеризувалася масовим спротивом населення та екстремальними умовами для виробництва, що призвело до згорання діяльності, застосування масового терору проти місцевих мешканців та загального хаосу напередодні зайняття цих територій радянською армією.

Окремий параграф присвячено економічному аналізу діяльності концерну «Реємтсма» в Криму. Автори виходять на показник 20 млн райхсмарок доходів від тютюнової галузі, що відповідає сьогоденним понад 120 млн євро. Такий фінансовий успіх пояснювався тим, що окупанти у Криму заволоділи більш, ніж половиною врожаю тютюну, безкоштовно використовували виробничу інфраструктуру, в якій майже безоплатно та здебільшого примусово трудилася місцева робоча сила.

У четвертому розділі розглянуто умови праці примусових робітників, проблеми з харчуванням, медичним обслуговуванням тощо, а також зовнішні обставини – вплив партизанського руху, колаборацію в тютюновому виробництві, різні стратегії поведінки місцевого населення. В окремому параграфі висвітлено питання сприйняття примусовими робітниками їх праці на тютюновий концерн, для чого залучаються особисті свідчення.

У двох останніх розділах підбиваються підсумки діяльності «Реємтсма» у Криму в 1941–1944 рр., аналізується феномен підневільної праці в Європі періоду Другої світової війни як проблема історичного дослідження та пам'яті. При цьому йдеться про необхідність розширення поняття «примус» від традиційних уявлень (фізичне насильство, утримування в бараках під вартою) до більш комплексного розуміння, що охоплює, окрім названого, політику голоду, регламентацію залучення робочої сили, відсутність альтернативи тощо.

Дослідження має солідний довідковий апарат, який включає переліки опитаних свідків, тематичні карти, діаграми, таблиці, покажчики установ і фірм, населених пунктів російською та кримськотатарською мовами, список скорочень, переліки джерел, літератури та фотоілюстрацій (у книзі опубліковано 29 унікальних світлин). Загалом праця німецьких істориків створює враження ґрунтовного комплексного опрацювання вузької тематики з виходом на декілька магістральних тем: окупація Криму, економічна історія, примусова праця на зайнятих вермахтом територіях, використання методик усної історії в дослідженнях. Книга безумовно стане у пригоді не тільки дослідникам економічної історії, але й усім, кого цікавить період Другої світової війни. Причому доволі вузька тематика, як на наш погляд, становить якраз суттєву перевагу праці, адже це дозволило авторам сконцентрувати свої зусилля на реконструкції майже невідомої нам історії діяльності конкретного німецького підприємства – концерну «Реємтсма» – на Кримському півострові протягом 1941–1944 рр.

Вивчення господарської історії періоду окупації тільки розпочинається. За винятком кількох загальних та деяких спеціальних досліджень на сьогодні ще не написано повноцінної економічної історії окупації України. Відтак книга Карла Гайнца Рота та Яна-Петера Абрагама становить собою солідний внесок в історіографію цього важливого питання.

М.Г.Дубик (Київ)